

СУЧАСНІ ПРАКТИКИ ВИКОРИСТАННЯ НОВІТНІХ НЕОПИТУВАЛЬНИХ МЕТОДІВ ЗБОРУ ДАНИХ У СОЦІОЛОГІЇ

У статті розглянуто найпоширеніші практики використання новітніх неопитувальних методів збору інформації, які з'являються завдяки появі принципово нових джерел цифрових даних. Зокрема, було здійснено порівняльний аналіз використання різних методів збору даних у презентаціях Шостої конференції Європейської асоціації дослідників громадської думки (ESRA 2015) і публікаціях у фаховому соціологічному журналі «Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки» за 2014–2016 рр.

Ключові слова: новітні неопитувальні методи, мультиметодні дослідження, «Великі дані», порівняльний аналіз, інтеграція даних.

У традиційному розумінні, викладеному в класичних підручниках і навчальних програмах із соціології, до неопитувальних методів збору даних належать спостереження, експеримент, тести, традиційний аналіз документів і контент-аналіз. Утім, сучасна емпірична практика соціологічних і, дещо ширше, соціальних досліджень демонструє значне розширення інструментів у цій сфері. І все частіше соціальні дослідники звертаються до великих масивів даних, які мають неопитувальне походження, генеруються повсякденною практикою і фіксуються завдяки сучасним технологіям. Прикладами таких «сирих даних» є інтернет-активність, а саме патерни відвідування сайтів, пошукові запити, онлайн-покупки, активність у мобільних додатках, участь у програмах лояльності, геопозиція, авторський контент у соціальних мережах тощо. Окрім цього, джерелами даних є банківські операції, дані сенсорів, інформація про дорожній рух тощо.

Можливе залучення подібних даних як інструменту соціологічного дослідження поки що більшою мірою існує у вигляді постановки проблеми і обговорюється на наукових семінарах і конференціях (див., наприклад, виступ В. С. Бакірова, Г. М. Жолткевич «Big Data як інструмент соціологічного дослідження» [1]). У цій статті використання новітніх неопитувальних методів розглядатиметься радше в більш прикладному аспекті, а саме з погляду сучасної практики емпіричних досліджень.

Поява принципово нових джерел даних спонукає соціологів розвивати нові методичні та аналітичні підходи і створює передумови розвитку цифрової соціології, яка зародилася внаслідок прагнення соціологів узагальнити можливості, що надаються цифровими інструментами, для пересмислення структури соціологічного знання [4].

Експансія цифрових технологій практично в усі сфери життєдіяльності сучасної людини кардинально змінила звичне сприйняття соціальної реальності, доповнивши її онлайн-складовою. У результаті соціологічні дослідження поступово стали мігрувати з офлайну в онлайн, а новітні неопитувальні методи набувають дедалі більшого значення.

Можливо виділити три найпоширеніші практики використання новітніх неопитувальних методів збору даних: (1) інкорпорування їх у дослідження опитувальними методами як допоміжного інструменту, (2) використання як одного з «рівноправних» методів у мультиметодному дослідженні і (3) залучення неопитувального методу як самостійного і основного інструменту збору даних.

У першому випадку мова йде про доповнення даних, отриманих стандартними соціологічними методами (переважно опитуваннями), паралельним збором інших даних. Навіть побіжний аналіз наявних останнім часом звітів українських дослідницьких компаній і інституцій свідчить, що допоміжними неопитувальними джерелами даних (не завжди новітніми) є документальні джерела і біофізичні дані. Так, широке поле такого поєднання наявне в дослідженнях громадського здоров'я. Це може бути зв'язане дослідження груп ризику, коли опитування щодо ризикованої поведінки супроводжується забором біоматеріалу (слини, крові), з подальшим тестуванням на ХПСПШ і ВІЛ [2]; або вивчення впливу конфлікту на Донбасі на харчування пенсіонерів на постраждалих територіях, коли опитування супроводжувалося збором антропометричних вимірів (індексу маси тіла і половини розмаху рук) [5]. У маркетингових дослідженнях можуть просити робити фотографії вмісту холодильника або навіть екрана телевізора для оцінки споживання

продуктів або медіаконтенту, в опитуваннях щодо куріння можуть збирати пачки від цигарок або їхні фотографії тощо. До цієї ж групи даних можна віднести використання параданих як особливий тип даних про сам процес збору інформації, а саме умови проживання респондентів (графіті, сміття, славнозвісні розбиті вікна тощо), їхню поведінку і реакції під час інтерв'ю та ін. [7]. Спільною рисою дизайну всіх подібних досліджень є уточнення даних опитування.

У другому випадку мова йде про «рівноправні» мультиметодні дослідження з використанням неопитувальних методів, ключовим елементом яких є проблема інтеграції даних як на початку дослідження під час концептуалізації, так і на завершальному етапі аналізу результатів, зібраних за допомогою комбінованих (mixed) методів. Комбінування методів у дослідницькому дизайні найчастіше використовується для ілюстрації, триангуляції та аналітичного «збагачення» дослідження [3; 11].

Хоча поєднання методів у більшості випадків передбачає комбінування глибини якісного розуміння разом із різноманіттям кількісних методів, немає логічної причини, чому поєднання суто якісних або суто кількісних методів не може розглядатися як «комбінування методів» [10]. Більше того, поява великих масивів сучасних відкритих даних відкриває нові простори для дослідницької фантазії і змішування дизайнів.

Нарешті, третій випадок, коли новітні неопитувальні методи є самостійним і основним інструментом збору даних, поки що не дуже поширений у вітчизняній соціології, незважаючи на те, що останнім часом громадськість отримала доступ до значної кількості відкритих даних. Взяти хоча б єдиний державний веб-портал відкритих даних: DATA.GOV.UA¹, який на момент написання статті налічував 11 909 наборів даних, а скільки їх там зараз, важко собі навіть уявити.

Існує думка, що емпіричні соціологічні дослідження буде замінено аналізом «Великих даних» [6]. Частково це пов'язують із кризою методів, яка, своєю чергою, зумовлена спадом бажання людей брати участь в опитуваннях, і нещодавніми неточними прогнозами референдуму щодо Брекситу і виборів у Сполучених Штатах².

Як ілюстрацію заміни методів можна навести цитату з презентації Дмитра Шимкова, заступника глави Адміністрації Президента України з питань проведення адміністративних, соціальних та економічних реформ, на міжнародній

конференції «Відкриті та великі дані для сталого розвитку», 2016: «У 2025 році великі дані замінять опитування і переписи... Цікаво буде не те, що роблять соціологічні опитування або що вони намагаються побачити, а що відбувається *right now at the same time, same в той час, коли відбувається подія*»³. Утім, більшість прикладів використання «Великих даних», принаймні в Україні, поки що концентрується у сферах прийняття управлінських рішень і полікотворення, розроблення антикорупційних механізмів і проведення журналістських розслідувань, аніж у аналітичних наукових практиках. Проте все ж трапляються дуже цікаві приклади, серед яких варто виокремити такі:

1. Побудова транспортної моделі Києва на основі поєднання даних щодо дозволених маневрів транспорту на вулично-дорожній мережі міста, мапи паркування, вимірювання інтенсивності пасажиропотоків, системи управління світлофорами, а також даних опитування киян щодо їхніх маршрутів пересування містом⁴.

2. Оцінки економічної активності ДНР/ЛНР з використанням знімків NASA інтенсивності освітлення міст [9].

Соціологічна традиція комбінування методів збору даних в емпіричному дослідженні соціальних явищ бере витоки в працях класиків кількісних опитувань [13], але подальший її розвиток відбувався переважно в якісних дослідженнях Кемпбелл щодо «триангуляції» [8] як засобу валідизації і появи обґрунтованої теорії (grounded theory), «постійний метод порівнянь» якої включає зіставлення даних із різних джерел. Поява нових технологій соціальних досліджень призвела до зростання форми інтеграції даних. Свідченням цього є, наприклад, ретельний бібліометричний огляд сучасної практики комбінування методів Іванкової та Кавамури [12]. На основі п'яти баз даних (PubMed, ERIC, PsychINFO, Academic OneFile, Academic Search Premier) і двох журналів (Journal of Mixed Methods Research, International Journal of Multiple Research Approaches) вони виявили постійне зростання комбінування методів дослідження з 2000 р. (найбільше зростання публікацій з mix-mode відбулося з 10 випадків у 2000 р. до 243 у 2008 р.).

Для уточнення прояву цих тенденцій у сучасних умовах було здійснено аналіз оприлюднених

³ Повний відеозапис виступу доступний за посиланням <https://www.youtube.co/watch?v=-fyIgJABasQ>.

⁴ Презентація Дмитра Беспалова (компанія A+S) доступна за посиланням https://www.youtube.com/watch?v=G3pQ_sTliiM&t=2078s.

¹ <http://data.gov.ua/>

² Цікавий професійний огляд на цю тему можна знайти у статті [14].

Таблиця. Порівняння використання емпіричних даних різного типу в презентаціях ESRA 2015 і публікаціях журналу «Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки»

	Конференція ESRA, 2015	Журнал «Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки»
Загальна кількість презентацій/публікацій	100	36
Включають згадування емпіричних даних	92 (92 %)	24 (66 %)
Містять самостійно зроблений збір або аналіз даних	83 (83 %)	21 (58 %)
<i>Методи збору даних:</i>		
Кількісні методи збору даних	92 (92 %)	19 (53 %)
Якісні методи збору даних	9 (9 %)	11 (31 %)
Усі неопитувальні методи	38 (38 %)	10 (28 %)
Новітні неопитувальні методи	17 (17 %)	0
Дослідження з комбінуванням методів	62 (62 %)	14 (39 %)
<i>Методи аналізу даних:</i>		
Одномірні та двомірні розподіли	53 (53 %)	14 (39 %)
Прості методи аналізу даних ⁷	24 (24 %)	10 (28 %)
Складні методи аналізу ⁸	49 (49 %)	10 (28 %)

презентацій Шостої конференції Європейської асоціації дослідників громадської думки (ESRA) 2015 року. Ця конференція є однією з найбільш представницьких і поважних подій у сфері методології досліджень, переважно кількісного дизайну. У конференції ESRA 15 (Рейк'явік, Ісландія) взяли участь близько 800 доповідачів з усього світу. У фокусі конференції були такі питання, як оцінка якості даних досліджень, інновації в методах збору даних, чутливі питання, експериментальний дизайн в опитуваннях, відмова від відповіді тощо ⁵. Для цього дослідження була здійснена випадкова вибірка у 100 презентацій, автори яких дали згоду на розміщення повного тексту на сайті конференції ⁶. Окрім цього, для врахування особливостей використання методів збору даних у вітчизняних соціологічних публікаціях було проаналізовано всі статті за 2014–2016 рр. у фаховому соціологічному журналі «Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки», фаховому виданні одного з провідних вишів України – Національного університету «Києво-Могилянська академія». Усього протягом зазначеного періоду було опубліковано 36 статей. Цілком зрозуміло, що ця вибірка публікацій не є репрезентативною для всієї світової і української соціологічної спільноти і її результати слід розглядати лише як попередню розвідку.

До розгляду бралися ті презентації та публікації, які включали згадування емпіричних даних. Як видно з таблиці, переважна більшість і публікацій, і презентацій містить самостійно зроблений збір або аналіз даних. Ці дані не дають змоги констатувати якісь принципові

відмінності в масштабах використання емпіричних даних, оскільки конференції з методології мають у світі значну спеціалізацію, а саме конференція ESRA за своїм спрямуванням залучає більше фахівців, які займаються емпіричними кількісними даними, у той час як у журналі «Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки» публікуються більш різнопланові статті.

Обидва джерела демонструють значне різноманіття методів збору даних із вагомою перевагою кількісних методів. Неопитувальні методи згадувалися у 38 % презентацій конференції і 28 % статей «Наукових записок НаУКМА. Соціологічні науки». Несподівано великим виявилось представництво аналітичних робіт, які залучають дані досліджень, зібрані декількома методами (відповідно 62 % і 39 %). Частково така ситуація зумовлена тим, що 28 % презентацій конференції і 14 % статей журналу підготовані на матеріалах міжнародних порівняльних досліджень (ESS, ISSP та ін.), країни-учасниці яких мають можливість обирати найбільш релевантні місцевим умовам методи збору даних і активно користуються цією можливістю. Таким чином, у межах одного дослідження співіснують дані, зібрані методом особистих інтерв'ю PAPI, CAPI, CATI, і поштові опитування.

На рисунку представлено деталізацію методів збору даних. Особливо мало інформації надано щодо європейських міжнародних порівняльних досліджень, оскільки вважається, напевно, що всі знайомі з їхнім дизайном. Тому довелося здійснити додатковий пошук опису методології в детальніших публікаціях, звітах та сайтах більшості залучених досліджень.

⁵ Із повною програмою можна ознайомитися за посиланням <https://www.europeansurveyresearch.org/conference/programme2015>.

⁶ <http://www.europeansurveyresearch.org/conference/ataglance>

⁷ Середні, Хі-квадрат, парні кореляції Пірсона та інші, одномірний дисперсійний аналіз тощо.

⁸ Кластерний, факторний аналіз, множинні регресії, багатовимірне шкалювання, логістичні моделі та ін.

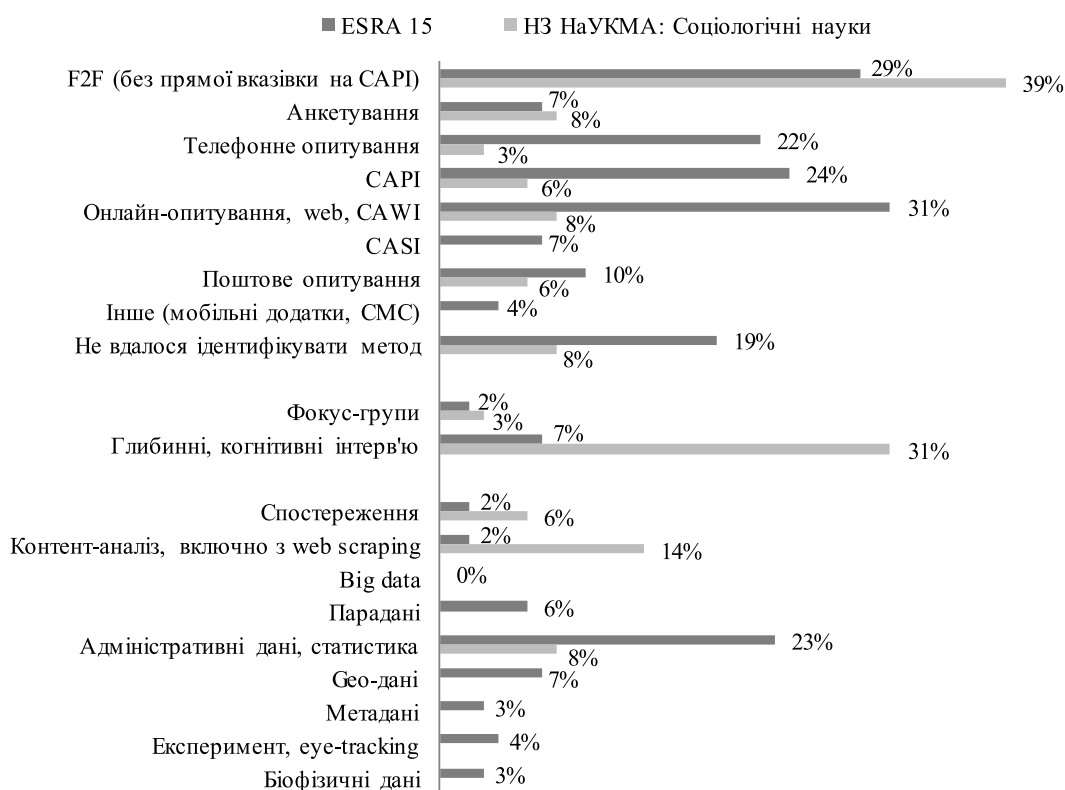

Рисунок. Порівняння використання різних методів збору даних у презентаціях ESRA 2015 і публікаціях журналу «Наукові записки НАУКМА. Соціологічні науки»

Лідерами серед методів збору даних, на які є посилання у вітчизняних публікаціях, є особисті інтерв'ю з паперовими анкетами (РАPI) і глибинні інтерв'ю. Натомість у презентаціях немає явної переваги декількох методів і серед найпоширеніших приблизно однаково представлені онлайн-опитування, особисті (F2F), CAPI і CASI, а також адміністративні статистичні дані. На відміну від України, у європейських країнах досить розвинутими є вибіркові статистичні обстеження (опитування керівників підприємств, освітня і медична статистика). Дані цих обстежень доступні для дослідників, а самі обстеження стають полем для втілення експериментальних дизайнів і методичних новацій.

Новітні неопитувальні методи достатньо представлені тільки в презентаціях ESRA, але їх залучення є доволі скромним – лише 17 згадувань. Повертаючись до практик використання новітніх неопитувальних методів збору даних у дослідженнях, які розглядалися вище, можемо констатувати, що переважає використання цих методів як додаткових інструментів збору даних (10 випадків) або ж одного з «рівноправних» методів у мультиметодному дослідженні (7 згадувань). Поки що не було зафіксовано жодної презентації/публікації, де б нові неопитувальні методи були основним інструментом збору даних.

Слід зазначити, що у вибірці презентацій зовсім не представлені Big Data. Це не означає, що такі дані залишилися поза увагою, оскільки достеменно відомо, що дві секції (10 презентацій) були безпосередньо присвячені цій тематиці (Big Data and Survey Research та Technical Problems and Solutions for Record Linkage and Big Data), але автори цих презентацій не зробили їх загальнодоступними. Цей приклад свідчить, що можливе існування певного зсуву в представлених даних, зумовленого неповним викладенням текстів виступів. Більш надійні результати будуть отримані після аналізу змін методів дослідження протягом часу, що можна буде зробити, проаналізувавши презентації чергової конференції ESRA, яка відбудеться в липні цього року.

Підсумовуючи результати дослідження сучасних практик використання новітніх неопитувальних методів збору даних у соціології, можемо зробити висновок, що, попри значну зацікавленість соціологічної спільноти цією тематикою, досвід використання є доволі обмеженим. Найчастіше вони є допоміжними джерелами соціологічних даних.

З огляду на наукову активність, відображену в публікаціях і презентаціях, опитувальні методи зберігають лідерські позиції. Особливістю

сучасних міжнародних досліджень є велика поліфонічність методів, серед яких приблизно однаково представлені онлайн-опитування, інтерв'ю за допомогою комп'ютера, телефону та на папері. Водночас у вітчизняних дослідженнях домінують особисті інтерв'ю на папері і глибинні інтерв'ю.

Також виявилось, що комбінування методів дослідження є досить поширеною практикою.

Понад половину оприлюднених презентацій ESRA 15 зроблено на дослідженнях, які залучали декілька методів збору даних.

У цілому аналіз показав, що вивчення методичних аспектів комбінування методів, зокрема новітніх «цифрових» даних і зібраних традиційними соціологічними методами, є досить актуальним завданням на найближче майбутнє через зростаючу популярність цього напрямку.

Список літератури

1. Бакіров В. С. Big Data як інструмент соціологічного дослідження [Електронний ресурс] / В. С. Бакіров, Г. М. Жолткевич // Матеріали наукової конференції «Методологія і методи соціологічних досліджень в Україні: історія та сучасні проблеми. До 70-річчя Володимира Паніотто». – 2017. – Режим доступу: <http://soc-research.info/downloads/Raniotto70.zip>. – Назва з екрана.
2. Грушецький А. Моніторинг поведінки та поширення ВІЛ-інфекції серед клієнтів жінок, які надають сексуальні послуги за плату, як компонент епідагляду за ВІЛ другого покоління [Електронний ресурс] / А. Грушецький // Міжнародний Альянс з ВІЛ/СНІД в Україні. – 2010. – Режим доступу: http://www.aidsalliance.org.ua/ru/library/our/monitoring/pdf/clients_book2010.pdf. – Назва з екрана.
3. Казанжи А. П. Поняття і значення «ефекту від методу» в «mixed-mode» дослідженнях / А. П. Казанжи // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – 2015. – Т. 27. – С. 73–81.
4. Кислова О. М. Соціологія в контексті виклику «великих даних»: роль інтелектуального аналізу даних у становленні нових підходів до соціологічних досліджень / О. М. Кислова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2015. – Т. 1148. – С. 57–62.
5. Оцінка становища літніх людей на територіях Донецької та Луганської областей, які контролюються урядом, та на непідконтрольних уряду територіях Донецької області [Електронний ресурс] // ЮНІСЕФ. – 2016. – Режим доступу: https://www.humanitarianresponse.info/en/system/files/documents/files/oldpeople_assessment_ngca_gca_final_ukr.pdf. – Назва з екрана.
6. Паніотто В. Криза в методах опитування та шляхи її подолання / В. Паніотто, Н. Харченко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2012. – Т. 1. – С. 3–19.
7. Сидоров М. Використання параданих у соціологічних дослідженнях / М. Сидоров // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2011. – Т. 4. – С. 198–208.
8. Campbell D. T. Convergent and Discriminant Validation by the Multitrait-Multimethod Matrix / D. T. Campbell, D. W. Fiske // Psychological Bulletin. – 1959. – Vol. 56, no. 2. – P. 81–105.
9. Coupe T. And the Lights Went Out – Measuring the Economic Situation in Eastern Ukraine [Electronic resource] / Tom Coupe, Michał Myck, Mateusz Najszub. – 2016. – Mode of access: <http://archive.voxukraine.org/2016/07/18/and-the-lights-went-out-measuring-the-economic-situation-in-eastern-ukraine-en>. – Title from the screen.
10. Denzin N. There search act a theoretical introduction to sociological methods / Norman Denzin. – Englewood Cliffs, N.J. : Prentice Hall, 1970. – 306 p.
11. Fielding N. G. Triangulation and Mixed Methods Designs: Data Integration with New Research Technologies [Electronic resource] / N. G. Fielding // Journal of Mixed Methods Research. – 2012. – Vol. 6, no. 2. – P. 124–136. – Mode of access: <http://epubs.surrey.ac.uk/532394/1/Fielding%20N%202012%20Triangulation%20and%20Mixed%20Methods%20Designs.pdf>. – Title from the screen.
12. Ivankova N. Emerging Trends in the Utilization of Integrated Designs in the Social, Behavioral, and Health Sciences / N. Ivankova, Y. Kawamura // Sage Handbook of Mixed Methods in Social & Behavioral Research. – London, England : SAGE, 2010. – P. 581–611.
13. Jahoda M. Marienthal: The Sociography of an Unemployed Community / Marie Jahoda, Paul F. Lazarsfeld, Hanz Zeisel ; with a new introduction by Christian Fleck. – London : Transaction Publishers, 1971. – 128 p.
14. Skibba R. The polling crisis: How to tell what people really think [Electronic resource] / Ramin Skibba. – Mode of access: <http://www.nature.com/news/the-polling-crisis-how-to-tell-what-people-really-think-1.20815>. – Title from the screen.

O. Pereverziev

CURRENT PRACTICES OF USING THE NEW NON-POLLSURVEY METHODS OF DATA COLLECTION IN SOCIOLOGY

The article discusses the most widespread practice of using the new non-pollsurvey methods of gathering information that appears in sociology due to the emergence of essentially new sources of digital data. In particular, it presents a comparative analysis of the usage of different methods of data collection in the presentations of the Sixth Conference of the European Survey Research Association (ESRA 2015) and publications in the professional sociological journal “NaUKMA Scientific Notes. Sociological Sciences” for 2014–2016.

As a result of the research, the author can conclude that, despite the considerable interest of the sociological community in new non-pollsurvey measures, the experience of their using is rather limited. Most often, they serve as auxiliary sources of sociological data.

The scientific activity, reflected in publications and presentations, shows that surveys continue to maintain its leading position. The distinctive feature of international studies is high polyphony of methods,

including roughly equal presentation of online survey, computer-assisted personal interview, telephone, and paper-and-pencil interviews. At the same time, Ukrainian research practices demonstrate evident prevalence of paper-and-pencil interviews and in-depth interviews. Additionally, mixing and combining research methods and modes are a very common practice. More than a half of the published presentations of ESRA 2015 were made on studies that used several methods of data collection.

In general, the analysis showed that the study of methodological aspects of combining methods, in particular the latest "digital" data and the data collected by traditional sociological methods are very urgent tasks for the near future due to the growing popularity of this promising direction of methodological sociology.

Keywords: new non-pollsurvey methods, multi-method researches, "Big Data", comparative analysis, data integration.

Матеріал надійшов 22.05.2017

УДК [316.752:303.622.33](477)

Нагорняк К. М.

УТОЧНЕНА ТЕОРІЯ БАЗОВИХ ЦІННОСТЕЙ Ш. ШВАРЦА: ПОПЕРЕДНІ РЕЗУЛЬТАТИ АДАПТАЦІЇ МЕТОДИКИ PVQ-57 В УКРАЇНІ

У статті представлено результати пілотажного дослідження уточненої методики базових індивідуальних цінностей, запропонованої Шаломом Шварцем, яка має більші можливості деталізації і оцінки цінностей людини в порівнянні з попередньою версією його теорії. У сучасній версії моделі виділено 19 цінностей, які розміщуються на мотиваційному континуумі (колі) за принципом: сусідні цінності є найбільш сумісними, протилежні – перебувають у конфлікті одна з одною.

У ході пілотажного дослідження (онлайн-опитування) було отримано відповіді 960 респондентів. Факторний аналіз дав змогу оцінити, наскільки індикатори кожної з 19 цінностей мали релевантний переклад з англійської версії методики. За результатами пілотажу було сформульовано рекомендації щодо подальших кроків удосконалення української версії методики PVQ-57.

Ключові слова: базові індивідуальні цінності, шкала цінностей, мотиваційний континуум цінностей, структура цінностей, факторний аналіз, PVQ-57.

Дослідження базових життєвих цінностей у декількох сучасних крос-культурних дослідженнях (WVS, ESS, EVS) проводяться з використанням методики «Ціннісний портрет», розробленої Ш. Шварцем. Згідно з його теорією, існує десять спільних для різних країн та культур базових цінностей (мотиваційно-ціннісних типів), які утворюють коло в площині двох факторів [6]. Останнім часом Ш. Шварц здійснив спробу подальшого

розвитку своєї теорії і поліпшення вимірювальних властивостей шкали цінностей. Уточнена методика PVQ-57 складається з більшої кількості індикаторів, ніж попередня версія, і дає змогу вимірювати вже 19 цінностей, розділяючи мотиваційний континуум на більш детальні змістові і концептуально відмінні між собою цінності [5].

Важливою методичною проблемою крос-культурних порівняльних досліджень цінностей